

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בחוקותי, תשע"ד
מספר 1068מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מנהגים המיוחדים לקריאת התוכחות חיים טלבי

קריאת התוכחה בפרשתנו (ויק' כו: יד-מו), מעצם תוכנה הטילה אימה ופחד על הקהל, בעיקר על מי שנקרא לעלות לתורה לפרשה זו.¹ וכך מעיד ונדרובסקי: "רבים יראים לעלות לתורה בפרשיות התוכחה פן ח"ו תדבק בם הרעה אשר הקורא מוציא משפתיו".² בשל כך נתלו הלכות ומנהגים שונים לקריאה זו, ואנו נעקוב אחר השתלשלותם, התפתחותם והתפלגותם של שניים ממנהגים אלו בין הקהילות השונות.

מנהג לקרוא התוכחה בקול נמוך

בוורמיזא היה נהוג לקרוא את התוכחות בקול נמוך. כך העיד במאה ה-17 גבאי הקהילה, רבי יוזפא שמש.³ אף בתוניס היה החזן מנמיך את קולו.⁴ על סמך זה הביאו כמה אחרונים את המנהג לקרוא בקול נמוך.⁵ ב"ספר מטעמים" מובא טעם למנהג זה:⁶ "משום 'דברי חכמים בנחת נשמעים', ו'דברי' הוא תוכחה, כדכתיב 'אלה הדברים'". האם אכן יש למנהג זה על מה לסמוך? במדרש קהלת רבה נאמר:

ר' לוי בן פנטי קרא את ארוריא קדם רבי הונא וגמגם בהון, א"ל אשמע קליך דלית אינון קללות, תוכחת אינון, מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקץ בתוכחתו.⁸

ר' לוי קרא את אחד עשר הארורים המנויים בפרשת "כי תבוא" (דב' כו: טו-כה) לפני רבי הונא וגמגם בהם. אמר לו: "אשמע קליך" – השמע קולך. מלים אלה באות לומר כי קרא כנראה בקול נמוך, ולכן אמר לו רבי הונא "קרא כך שאוכל לשמוע את קולך". הקללות הן תוכחות, בבחינת "כי את אשר יאהב ה' יוכיח" (מש' ג: יב), ואין מקום לשנות את אופן קריאתן. אכן, האר"י הקדוש היה עולה בפרשת "בחוקותי" לקרוא את הקללות וקרא בקול רם, כחכמי קהילות ספרד.⁹ יש גם מהתימנים הקוראים את פרשת התוכחה בקול רם דווקא.¹⁰ גם רבי יששכר בן סוסאן (במאה ה-16) מוסר כי אמרו לו חכמי צפת שקיבלו מקדמוניהם שקוראים בקול נמוך את פרשת העגל (שמ' לא: יח – שמ' לג: יא) ושישה פסוקים ראשונים שבפרשת

* הרב ד"ר חיים טלבי, סגן ראש בית הספר ללימודי יסוד ביהדות, אוניברסיטת בר אילן, ועורך הדף השבועי.

¹ ראו בהרחבה במאמרי: השתלשלות מנהגי קריאת התורה בפרשות התוכחה, כנישתא 2 (תשס"ג), עמ' לא-סה.

² י"ז ווענדראווסקי, מנהגי בית יעקב, ניו יורק תרס"ז, סי' רמב עמ' קח.

³ יוזפא שמש, מנהגים דק"ק וורמיישא, מהדורת המבורגר-זימר, ירושלים תשמ"ח, עמ' קב סי' צו.

⁴ א' בן יעקב, "בתי הכנסת של עדות המזרח", מחניים צה (תשכ"ה), עמ' 114.

⁵ כגון יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן, שו"ת שואל ומשיב, מהדורא תנינא, ירושלים – ניו יורק תשכ"ד, חלק ראשון, תשובה מח; דב בער דוד ריפמאן, שלחן

הקריאה, ברלין 1882, עמ' עא בפירוש "מסגרת השלחן"; י' לוי, מנהג ישראל תורה, ב, ברוקלין תשנ"ד, עמ' קפז.

⁶ י' ליפין, ישראל תשכ"ח, עמ' 144.

⁷ כנראה כוונתו לפסוק המסיים את התוכחה במילים: "אַלֶּה דְּבַרְי הַבְּרִית אֲשֶׁר-צָנָה ה' אֶת-מִשְׁפַּחַתְּ (דב' כח: ט).

⁸ קהלת רבה, וילנא תרל"ח, פרשה ח.

⁹ רבי חיים ויטאל, שער הכוונות, ירושלים תרל"ג, שער ו ענין שחרית של שבת, ד"ה ענין הס"ת.

¹⁰ א' וסרטייל, ילקוט מנהגים, ישראל תש"מ, עמ' 340.

המתאוננים בסדר "בהעלותך" (במד' יא:א-1), מפני "שאינן נכון להטעים בנעימות וקול ערבות בספר תורה ברבים את מעשה אבותינו הרע הזה",¹¹ ואינו מזכיר שיש לקרוא את התוכחות בקול נמוך.

תוכחה מגולה לקוראים בקול נמוך את הקללות אנו שומעים מפיו של רבי חיים פאלאג'י:

נהגו שלוחי צבור כשקורין בפ' הקללות לקרות בקול נמוך ונראה לפי קצורי דיש לבטל מנהג זה יען העולה לקרות בפ' הקללות הוא מקפיד הרבה ובמעט שעושים לו איזה שינוי הרי הוא מצטער ומקפיד בדבר עד שפעמים אחר שקראו לו לקרות בתורה ובירך מסרב בדבר ורוצה לברך ברכה אחרונה באמצע הקריאה. ולפעמים כועס ומדבר דברים שאינן ראויים. לכן אין לעשות שום רושם בדבר בענין הקריאה. ואל תתמה על ביטול המנהג, שהרי היה מנהגם כשהיה הולך העולה לקרות בתוכחות היו קורין בקול רם פסוקים "מוסר ה' בני אל תמאס" וגו' ונמנעו מלקרות בעבור זה, כמו כן יש לנו לבטל גם מנהג זה והוא ברור.¹²

לדעתו, יש לבטל את המנהג לקרוא בקול נמוך את התוכחות, כשם שביטלו את המנהג לקרוא את הפסוק "מוסר ה' בני אל תמאס" (מש' ג:יא) בשעה שהיה הולך העולה לקרוא בתוכחות, בנימוק שכל שינוי מדגיש כי קריאה זו שונה מקריאות אחרות ומשפיע על העולה לרעה. העולה מצטער ומקפיד בדבר, עד שרוצה לקבוע שיש לברך ברכה אחרונה אפילו באמצע הקריאה.

אולם רבי יעקב סופר כתב שיש לקרוא בקול נמוך והסתייע ב"פרי חדש" וב"מחצית השקל"¹³:
וכן התוכחות שבת"כ ושבתשנה תורה והארורים שבתבוא נהגין לקרוא בקול נמוך. והיינו נמוך משאר קריאת הפרשה, אבל מ"מ צריך להשמיע את העם. פר"ח סעיף ז, מח"ש סק"ח.¹⁴

דבריו תמוהים מאוד, שכן ב"מחצית השקל" (או"ח תכח:ח) מדובר בקריאת פרשת העגל בלבד, וב"פרי חדש" (שם, ס"ק ז) מדובר בפרשת העגל ובפרשת המתאוננים, ולא נזכרת כלל פרשת התוכחות. הישענותו של רבי יעקב סופר על תרי אילני רברבי, ה"פרי חדש" ו"מחצית השקל", מוטלת בספק. למדים אנו שאין לעשות שינוי בדרך קריאתן של התוכחות, ואין מקום לקרוא אותן בקול נמוך.

נגד שני שינויים נוספים בקריאת התוכחות יוצא הרב עובדיה הדאיה:

א. לדעתו, מקומות שנהגו שלא לתרגם את התוכחות עושים ההפך מהכתוב בתוספתא: "הקללות שבתורה נקראין ומיתרגמין".¹⁵ לכן "ואין להם להתחכם... שלא תפוג דעת הציבור".¹⁶ כלומר אל להם לעשות זאת אף אם כוונתם שלא תיחלש דעתו של הציבור, שייבהל מחמת ריבוי הקללות.

ב. אותם הקוראים את התוכחות ללא טעמים¹⁷ פוגמים בעולמות עליונים ואינם עושים כראוי: "האם בלי טעמים לא יהיו תוכחות? התוכחות נשארים תוכחות, ומה הועילו בתקנתם?"¹⁸

מנהג לומר מי שבירך ופיצוי למי שעולה לתוכחה

כדי לעודד את העולה לתורה בתוכחות היו עושים לו "מי שבירך". בתקופת הראשונים אצל תלמידו של המהרי"ל רבי ישראל איסרלין היה נאמר "מי שבירך" זה אחרי הקריאה בתוכחה.¹⁹ אולם בליוורנו בירכו את העולה עוד לפני שקרא בתוכחה, וכך נאמר בחומש דפוס ליוורנו:²⁰

נוהגים פה ליוורנו יע"א כשמגיע הש"ץ הקורא בפ' כי תבוא "ללכת אחרי א-להים אחרים לעבדם" (דב' כח:יד)²¹ שיבא במקומו הקורא בתוכחות, והש"ץ אומר בקול רם פסוקים אלו: "מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקץ בתוכחתו. כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה" (מש' ג:יא-יב). "ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב" (שם, כד:כה). ותכף ומיד יתחיל המוכיח "והיה אם לא תשמע" (דב' שם:טו).

הקורא בתוכחות נחשב מוכיח את הציבור, ועוד לפני הקריאה מברכים אותו שתבוא עליו ברכת טוב. נראה מדבריו כי הקורא בתוכחות לא היה הש"ץ שקרא עד עכשיו את הפרשה, אלא העולה לתורה קרא בעצמו והוא נקרא "מוכיח".
ר' יוזפא שמש,²² סופר וכותב מנהגי הקהילה בוורמייזא במאה ה-17, כתב:

¹¹ תקון יששכר, ירושלים תשמ"ח, דף ע"א-ע"ב. ר' שם טוב גאגין (כתר שם טוב, א, קייידאן, תרצ"ד, עמ' רפז-רפח) כתב שזהו גם המנהג בא"י, סוריא, תוגרמא, מצרים, לונדון ואמשטרדם.

¹² ספר חיים, ירושלים תשמ"ו, סי' טז אות לג, עמ' סח.

¹³ רבי חזקיה ב"ר דוד די-סילוה, בעל החיבור פרי חדש, המאה ה-17, ורבי שמואל ב"ר נתן נטע הלוי מקעלין, בעל החיבור מחצית השקל, המאה ה-18.

¹⁴ כף החיים, ירושלים תשכ"ה, או"ח תכח: ס"ק לח. כן מובא בשלחן הקריאה, שם.

¹⁵ תוספתא מגילה, מהדורת ליברמן, ניו יורק תשכ"ב, ג:לא, עמ' 362.

¹⁶ שו"ת ישכיל עבדי, ח, ירושלים תשנ"ד, יח:ו.

¹⁷ כך נהגו בירושלים העתיקה בתקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה. ראה י' יהושע, ילדות בירושלים הישנה, ירושלים 1965, עמ' 152-153.

¹⁸ שו"ת ישכיל עבדי, שם, טז:ו.

¹⁹ כמנהג זה כתב האדמו"ר ממאטטערסדארף. ראו: י' טויסיג, בית ישראל השלם, ח, ירושלים תשמ"א, עמ' רצא סי' קח: "כשהגיעו לפרשת התוכחה היה הגבאי מכריז: מי שירצה! והשמש היה עולה לתורה, וזה שעלה לפניו ירד מן הבימה, ולאחר שבירך ברכה אחרונה היו עושים לו מי שברך, שתתהפך הקללה לברכה".

²⁰ חומש דברים, ליוורנו תקצ"ג, דף סט ע"א-ע"ב. קריאת הפסוקים הללו לפני קריאת התוכחות נהגה גם בגריבה. ראה רבי כלפון משה הכהן, ברית כהונה, א, בני ברק, תש"ן, עמ' קנח ס"ק כב.

²¹ זהו הפסוק האחרון בברכות הנזכרות באותה פרשה, לפני פרשת התוכחה.

²² צירף לשמו את התואר 'שמש', ראשי תיבות: שמת מנהגים שנוהגים.

שבת בחקותי, קורין לתוכחות מי שירצה. והעולה למי שירצה הוא חיוב לקרותו ביום ראשון של שבועות. ומי שעולה למי שירצה בפרשת כי תבא, חיוב הוא לקרותו ביום ראשון של ראש השנה.²³ מנהג יהדות לוב לקרוא לעולה זה "מוכח", וכפיצוי על שהתנדב לעלות לתוכחה היו מעלים אותו לתורה ביום ראש השנה. כמו כן בשתי שבתות אלה ("בחוקותי" ו"כי תבוא"), לאחר הברכה האחרונה של העולה לתוכחה, מברך החזן את הקהל בברכת "מי שבירך" נוספת על זו שאומרים אחרי ההפטרה, וסיומה הוא: "ויהפך ה' לכם את הקללה לברכה וכן יהי רצון ונאמר אמן".²⁴ עדות נוספת על "מי שבירך" לעולה לתוכחה יש לנו מקהילת בעכהאפען, כפר קטן בחבל בוואריה שבגרמניה:²⁵ מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב הוא יברך את פלוני בר פלוני בעבור שעלה ל"מי שירצה",²⁶ וקיים בעצמו מוסר יי בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו, ואומר "כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכח[ו]ת מוסר" בשכר זה יקיים בו הקב"ה הפסוק "א(ו)זן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין",²⁷ ויהפך לו את הקללה לברכה, וישמרהו מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה, וישלח לו ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו, ויברכהו עם כל ישראל אחיו ונאמר אמן.²⁸

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עריכה לשונית: ד"ר יצחק הילמן

²³ יוזפא שמש, מנהגים דק"ק וורמיישא, מהדורת המבורגר-זימר, ירושלים תשמ"ח, עמ' קא-קב. וראה עוד: י"ח בכרך, מקור חיים, א, מהדורת פינס, ירושלים תשמ"ב, נג:לא, עמ' רכט.

²⁴ א' וסרטיל, ילקוט מנהגים, שם, עמ' 222-223.

²⁵ ש' קאטאנקע, מקום שנהגו – מנהגים דק"ק בעכהאפען, מודיעין עלית תשס"ז, עמ' 8. תודתי לרב קאטאנקע שהודיעני על מקור זה.

²⁶ "מי שירצה" – כינוי לעלייה זו, שבה לא נהגו לכבד, אלא הרוצה לעלות עולה. וכן כתב הלבוש: "נוהגין שלא לקרות את הקורא בשמו שיעלה אלא מי שירצה, דשמא לא ירצה לעלות אותו ויקראו ויבא לקוץ בתוכחות" (לבוש החור, מהדורת זכרון אהרן, ירושלים תש"ס, תכח:ו); וכן יוזפא שמש, מנהגים דק"ק וורמיישא, א, מהדורת מכון ירושלים תשמ"ח, עמ' קא: "קורין לתוכחות מי שירצה".

²⁷ מש' טו:לא.

²⁸ הממורבוך, שהוא קונטרס הזכרת נשמות דק"ק בעכהאפען, מהדורת ש' קאטאנקע, לונדון תשס"ט, עמ' ט (בתוך תקנות ומנהגי החברה קדישא דגמילות חסדים וקברנים דק"ק בעכהאפען, לונדון תשס"ט). מהו ממורבוך? כל קהילה שאורחותיה הושתנו על מנהג אשכנז-ריינוס החזיקה ברשותה בבית הכנסת ספר מיוחד עשוי קלף המכונה "ספר הזכרת נשמות" בלשון הקודש או בכינוי "ממורבוך" בלע"ז. רוב ספרי הממורבוך כוללים את התפילות שאומרים בבית הכנסת על הבימה (ולא בעמוד), ושאר תפילות לא קבועות שאינן מופיעות ב"תפלה של קהל", בהן "מי שבירך" לעולים לתורה, סדר עירובי חצרות והזכרת נשמות של גדולי ישראל, רבני העיר, ראשי הקהל ופרנסיו, קהילות שגורשו ונהרגו על קידוש השם. במבוא לחיבורו (שם) כתב ש' קאטאנקע כי אפשר לשער שהממורבוך שלפנינו נכתב בין תפ"ט לתק"י (1741-1754).